

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 125 2004

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2005 och för recensioner 1 september 2005.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för sårtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider om inget annat anges.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfo-gande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

ISBN 91-87666-22-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2004

– hade då kunnat ses i ett större sammanhang och mot bakgrund av andra europeiska författare, t.ex. George Sand med hennes brevproduktion på närmare 20 000 brev, eller Flaubert för vilken brevskrivandet inte bara var ett sätt att kommunicera utan även ett sätt att leva, att bryta den isolering författaren valt att leva i.

Lena Kåreland

Lars Gustafsson, *Romanens väg till poesin. En linje i klassicistisk, romantisk och postromantisk roman-teori* (Acta universitatis Upsaliensis. Historia litterarum, 23), Uppsala 2002.

”Romanens väg till poesin”? Vad nu då, vad menas? Så frågar sig säkert en del tilltänkta läsare inför titeln på Lars Gustafssons nya bok. En mer lättförstådd titel – men en som missar en av de goda poänger Gustafsson gör – skulle kunna ha varit ”Romanens väg till diktkonsten”. Och om Gustafsson hade velat vara maximalt klar – och inte brytt sig om att en titel bör vara kort och slagkraftig – skulle boken också ha kunnat heta ”Romanens väg till att bli en del av det område som bestämdes av estetiken”. Det handlar alltså, som det står redan på en av de allra första raderna i boken om ”hur romanen, länge omstridd i den litterära traditionen, så småningom vinner erkännande som diktkonst och till och med, som i romantisk poetik, ställs i poesibegreppets centrum.” (s. 11) Att detta tog sin lilla tid framgår bland annat av en recension, skriven av J.E. Rydqvist 1834 om förhållandena i början av 1800-talet, som Gustafsson citerar och refererar (s. 190 f):

”Föreställningssätten om poesiens idé och bestämmelse woro i allmänhet wacklande och ore-diga”, skriver Rydqvist, ”och hwad särskildt angick Romanen, såsom eget witterhetsslag, befanns den icke wara af wederbörande konst-philosopher upptagen i poetiken”. Romanen var enligt Rydqvist ”icke nobilerad af någon witter auctoritet” utan var ”ett utskjutet barn, som i Allmänhetens tjens måste söka sig både uppehälle och ära”.

Helt och hållet korrekt är inte denna beskrivning, kommenterar Gustafsson – och detsamma visar också den intressanta, ingående och välgjorda undersökning som redovisas i boken.

Det hela börjar med Aristoteles och ett stycke i hans *Poetik* (i kap. 1, i äldre tid med en annan lydelse) som enligt Gustafsson kunde uppfattats

som att ”Aristoteles lät begreppet epos i en mening omfatta diktning på såväl prosa som vers.” (s 37 f) Viktig för den fortsatta diskussionen blev också Aristoteles’ berömda jämförelse mellan diktaren och historieskrivaren (i kap. 9), där det sägs att ”diktaren skildrar sådant som *skulle kunna* hända, i motsats till historieskrivaren som skildrar det som faktiskt har hänt.” (s 37) Själva den undersökning, som Gustafsson redovisar, gäller diskussionen om romanen under perioden från 1500-talet till 1850-talet. Den obestridliga tyngdpunkten ligger på den mest omvälvande tiden, 1700-talet och det tidiga 1800-talet. Detta är inte bara romanens första blomstringstid, utan också tiden för en ovanligt livaktigt estetiskt-filosofiskt skrivande om romanen, dess status och dess förhållande till diktkonsten.

Ännu i början av 1700-talet argumenterade man fortfarande på ungefär samma sätt om romanen som man gjort under 1500- och 1600-talen: det handlade då mest om huruvida romanen kunde inplaceras under någon av de traditionella genrererna i den klassicistiska poetiken eller om den, eftersom den var skriven på prosa, i stället hörde till retorikens område som en nära släkting till historieskrivningen – fiktiv i stället för verklighetsbaserad historia. I detta sammanhang kom Aristoteles väl till pass för teoretiker som ville rädda över romanen till diktkonstens område och se den som epos på prosa.

Längre fram under 1700-talet, när estetiken börjat växa fram som en ny disciplin, överordnad retoriken, och när begreppet ’konst’ började definieras på ett nytt sätt, fick också diskussionen om romanen nya inslag, även om de klassicistiska utgångspunkterna fortfarande ofta lyste igenom. Så hade, för att nu bara nämna två exempel ur Gustafssons omfattande argumentation (s. 69 ff), den tyska översättningen av Charles Batteux’ berömda *Les beaux arts réduits en un même principe*, som utkom 1751, av översättaren J.A. Schlegel kompletterats med några egna estetiska bidrag. I ett av dessa skriver han att romanen bör betraktas som diktkonst på prosa, som poesi i obunden form, men att den ändå inte är poesi i egentlig mening. Den förhåller sig till poesin på samma sätt som ett kopparstick eller en teckning till måleriet, hävdar Schlegel. I sitt resonemang lägger han dock större vikt vid att romanen kan sägas ha en poetisk stil än vid det faktum att den är skriven på prosa. Schlegel är därmed på väg mot ett mer psykologiskt definierat poesibegrepp. Svensken Anders Lidbeck

går längre på samma väg i en estetikbok 1796–97. Som utmärkande för poesin ser han ”känslöstyrkan och fantasikraften samt förmågan att hos läsaren aktivera känslan och fantasin och framkalla livliga associationer.” Det kan flera typer av skrivsätt åstadkomma, erkänner han, men lägger sedan in backväxeln: i den litterära systematiken måste man arbeta med klara definitioner, som kriteriet bunden/obunden form för att skilja ut poesi från andra typer av texter. Men inte heller detta vill han riktigt stanna vid: ”Att definiera poesin på detta sätt är visserligen i sig självt en förvillelse, men nödig at hindra större oredor”, menar han enligt Gustafsson (s. 83)

Under romantiken kom alltså sedan romanen, åtminstone av vissa teoretiker och under en viss tid, att ses som ’konstens’ själva huvudsumma. En annan Schlegel, Friedrich, en av de berömda bröderna, hävdade under 1800-talets första år att romanen är ’den ursprungligaste, särskildaste, mest fullkomliga formen av romantisk poesi’ (s. 135). Hos Friedrich Ast, som vid samma tid ”kombinerar ett romantiskt-spekulativt poesibegrepp med en strikt genresystematik” sidordnas romanen som en särskild genre tillsammans med de övriga. Samtidigt sägs det att den förenar dessa i en synetes. Därför kan Ast hävda, att den fulländade romanen ”representerar konstens högsta blomstring och poesins enhet, ’die höchste Blüte der Kunst und die Einheit aller Poesie’. [---] Poesins universum avspeglas i romanen, liksom hela universum reflekteras i människans själ.” (s. 136 f)

Här kan man verkligen – i anslutning till bokens titel – säga att romanens hittills tillryggalagda väg har lett inte bara till en plats inom ’dikt-konsten’ utan faktiskt hela vägen fram till ’poesin’. Men en viktig ingrediens i denna syn på romanen – som Gustafsson behandlar utförligt – berördes också i orden om Ast ovan. Det är nämligen bara den fulländade romanen som har gått hela vägen fram till poesin. Men kategorin ’fulländad roman’ är ganska tom hos de romantiska teoretikerna visar Gustafsson: tidvis innehåller den bara Cervantes’ *Don Quijote*, ibland i sällskap med Goethes *Wilhelm Meisters Lehrjahre*.

Med detta får det vara nog med lockande axplock och exemplifikation ur boken. Det är dags för en mer systematisk presentation.

Gustafsson har, när det gäller undersökningsmaterialet, koncentrerat sig på sådant som avhandlingar, föreläsningar, handböcker i poetik

och retorik, artiklar i uppslagsverk och översiktliga litteraturhistoriska framställningar. Likaså ingår några programuttalanden av romanförfattare. Vad som inte har beaktats mer än undantagsvis är romankritik i recensionsform, detta, enligt Gustafsson, beroende på att sådana texter sällan innehåller några generella överväganden om romanen och dess status (s. 12).

Boken är, efter den problem- och forskningsintroducerande och dessutom resultatredovisande inledningen (till den återkommer jag strax), kronologiskt upplagd i fem stora kapitel, vilkas titlar lyfter fram den viktigaste frågeställningen i diskussionen om romanen under den aktuella tidsperioden: ”Poesi på prosa?” (s. 37–66, om synen på romanen i 1500- och 1600-talens Europa), ”Romanen mellan vältalighet och poesi” (s. 67–98, om synen på romanen under 1700-talet, framför allt på tysk men även på svensk botten), ”Romanen som poesi” (s. 99–147, om synen på romanen under tysk romantik), ”Den nyare bildningens egendomliga poesi och således yppersta: romanen i svensk romantisk estetik” (s. 148–203, alltså ett svenskt romantikkapitel) och ”Romanen i konfliktens mellan ’verkligheten prosa’ och ’hjärtats poesi’” (s. 204–237, om synen på romanen hos Solger, Hegel och Vischer med flera, liksom under idealrealismens och den begynnande realismens tid, såväl utom som inom Sverige). Ett kort avslutningskapitel (s. 238–241) lyfter fram några av huvuddragen i den studerade diskussionen om romanen. Därefter följer tysk sammanfattning, litteraturförteckning och ett – i en bok som arbetar med en sådan manstark skara diskussionsdeltagare som denna – synnerligen välmotiverat personregister.

Inledningskapitlet ger en effektiv introduktion till problemområdet genom korta exemplifieringar på temat ”Romanintresse, romanmotstånd och romanförsvaret under 1700-talet och det tidiga 1800-talet” och ”Romanförsvaret och roman-teori”, som samtidigt utformas som en diskussion med ett antal av de viktiga forskarna inom området. Den övergripande frågeställningen är vad vi vet om synen på romanen och vad vi inte kan veta, eftersom forskningen antingen inte penetrerat ämnet eller givit så många olika bud. Gustafsson finner det säkerställt, att ”I den mån äldre litteraturteoretiker hade uppmärksammat och accepterat denna genre – det gällde då främst den hövisk-historiska romanen – hade de vanligen jämfört den med den episka diktningen.” Han fort-

sätter med att peka på konsekvenserna av detta synsätt (s. 13):

Betraktad som ett epos på prosa kunde romanen nå status som diktkonst men underställdes samtidigt den klassicistiska regeldoktrinen krav, särskilt de grundläggande decorum- och sannolikhetskraven. Det är just romanens försyndelser mot dessa som fortfarande under 1700-talet ofta ger den klassicistiska kritiken anledning att ta avstånd från genrens nya former.

Vad som också är klart är att diskussionen om romanen successivt blir allt livligare under 1700-talet och att den då fördes på två linjer. Den ena gällde möjligheten "att tillämpa klassicismens poetologiska principer på den nya genren", den andra är en diskussion "från moraliska utgångspunkter": är inte romanen, genom det "osunt verklighetsfrämmande" i den, en fara för sedligheten? Romanen angreps alltså från två håll, skriver Gustafsson i anslutning till den franske forskaren Georges May (s. 15): "Dels kritiseras romanen, enligt det klassicistiska kravet på *vraisemblance*, för dess osannolikhet, dess brist på realism i handling och människoskildring. Dels kritiseras den för att den framställer kärleken på ett sätt som är skadligt för moralen." Enligt May skapades därmed en ond cirkel, skriver Gustafsson: "kravet på uppbygglig moral leder till en idealiserad människoskildring och därmed osannolikhet, kravet på realism medför å andra sidan att kärleken inte kan skildras moraliskt uppbyggligt." Cirkeln började lösas upp med den engelska romanens hjälp – Richardsons *Pamela*, 1740, var här särskilt viktig, eftersom kritikerna i den såg "en lycklig förening av realism och moralism" (s. 15). Vid tiden för publiceringen av Rousseaus *La nouvelle Héloïse*, 1761, var romanen, enligt vissa forskare, redan en accepterad genre. Men, som Gustafsson påpekar, fanns det fortfarande många kritiska röster, framför allt sådana som tillhörde personer från den lärda världen. Huvudfrågan för dessa var dock inte den moraliska utan den om huruvida romanen kunde räknas till diktkonsten eller ej.

Gustafssons diskussion med den tidigare forskningen visar alltså att många av dess resultat är motstridiga. Gustafsson listar några möjliga förklaringar till detta (s. 18 f):

Oenigheten kan till exempel bero på att olika typer av material – presskritik, inlägg av romanförfattare och översättare, litteraturteoretiska

skrifter – ger olika uppfattningar av diskussionsläget. En kritisk och teoretisk romandiskussion kan ju också gälla frågor av skilda slag; den kan gälla värdet av faktiskt producerade romaner men den kan även gälla genrens inneboende möjligheter och den "sanna" romanen. Likaså kan det inverka på bedömningen hur man avväger betydelsen av de olika värderingskriterier – moraliska, estetiska – som förekommer i diskussionen. Det tycks inte heller vara så att romanens "väg till prestige" löper parallellt i alla länder – inte ens i Danmark och Sverige för att nämna ett par närliggande exempel.

För att Gustafsson inte själv ska bidra till oredan är han fortsättningsvis alltid mycket noga med att ange vilka typer av material han utgår från, vilka frågor som är på tapeten och vilka värderingskriterier de undersökta teoretikerna eller texterna sätter i spel.

Inledningen avslutas med en "Resumé av undersökningen", s. 29–36, som trots sin korthet faktiskt ger huvuddragen av den bild av "romanens väg till poesin" som de fem huvudkapitlen sedan omsorgsfullt och detaljerat hjälps åt med att bygga upp och foga samman. Dessa fem kapitel har, bör det kanske tilläggas, i ganska stor utsträckning karaktären av självständiga studier i anslutning till det gemensamma ämnet. De samverkar väl med varandra, men de förutsätter inte nödvändigtvis varandra.

Såväl det ena som det andra medför, att boken, på ett sätt som verkar högst pedagogiskt och noga genomtänkt, öppnar sig för flera olika typer av läsningar. Så får en läsare, som bara är ute efter att få en övergripande litteraturhistorisk bild av "romanens väg", de allra flesta av sina önskemål uppfyllda redan inom inledningens ram – här finns ju inte bara problemställningar och tidigare forskning utan också de viktigaste undersökningsresultaten. Andra läsare, vilkas specialintresse gäller en viss litteraturhistorisk period, vissa bestämda litteraturteoretiker eller vissa typer av romaner i Tyskland eller Sverige, kan i sin tur från inledningskapitlet gå vidare till det eller de kapitel som ingående diskuterar just det hon eller han finner intressant. Detta slags läsare får också god hjälp på vägen av de många koncisa underrubriker, som huvudkapitlet har försetts med, liksom av alla de korta summeringar som de senare kapitlen ger av vad som sagts i en viss fråga i ett tidigare kapitel. En tredje typ av läsare, slutligen, som vill ta till sig hela undersökningen och som därför läser hela

boken, får redan i och med resultatredovisningen både kompass och karta till boken som helhet. Hon eller han möter redan här den huvudstruktur som styr den synnerligen noggranna redovisningen i det följande. Denna läsare kan möjligen någon gång finna vissa av de många summeringarna överflödiga. Men eftersom ämnet är komplicerat och behandlas utifrån ett otal teoretiker och ur många olika aspekter är summeringarna oftast till god hjälp i läsarens strävan att hålla alla de av Gustafsson uppkastade bollarna kvar i luften.

Som framgått av det föregående har jag sett som min viktigaste uppgift att just presentera Lars Gustafssons nyttiga och gedigna bok för *Samlaren*s läsare. Mina kritiska synpunkter är också synnerligen få och gäller egentligen bara att det ibland kan bli lite för mycket av röster och ingående presentationer av olika ståndpunkter. Jag vet hur väl som helst att detta är sådant som man egentligen bara ska vara en forskare tacksam för. Men 1800-talets tyska estetik, till exempel, är en svårsmält materia, och visst kan en otålig läsare bli förlåten när han frågar sig om kapitlet aldrig ska ta slut. På grund av bokens klara disposition och de ovannämnda summeringarna går det dock alldeles utmärkt att skumläsa vissa avsnitt, som möjligen inte intresserar så mycket, och ändå raskt hitta tillbaka till rätta vägen.

Summa summarum finner jag alltså att detta är en alldeles utmärkt bok som alla institutioner bör anskaffa och som alla som har minsta intresse för romanens historia bör ta del av.

Stina Hansson

Ingrid Elam, *Min obetydliga beundran. Martina von Schwerin och den moderna läsarens födelse*. Norstedts. Stockholm 2004.

De flesta som läser eller hör namnet ”Martina von Schwerin” associerar förmodligen till Tegnér. För det är som Tegnér vän och förtrogena hon blivit ihågkommen i eftervärlden, åtminstone bland dem som är någorlunda insatta i det begynnande 1800-talets litterära liv. Men vem var denna kvinna egentligen och har hon något att bidra med till historien av alldeles egen kraft? Ingrid Elam, som skrivit en bok om Martina von Schwerin, tror det. Hon går så långt som till att påstå att Martina von Schwerin inkarnerar den moderna läsarens födelse. Samtidigt menar Elam

att von Schwerin levde kvar i en äldre tid och var inte helt frigjord från ett äldre sätt att ta till sig det lästa. Till detta återkommer jag snart.

Elam bygger sin framställning och sina resonemang huvudsakligen på Martina von Schwerins omfattande brevväxling, där flera hundra brev bevarats. Läsaren får en fin inblick i von Schwerins liv och får känslan av att komma henne tätt inpå livet. Boken är dessutom skriven på en driven och lättflytande prosa. Elam förklarar mycket pedagogiskt företeelser som kan vara främmande för läsare som inte är bekanta med tidsperioden. Då och då gör hon kopplingar till nutida företeelser, för att för läsaren levandegöra det hon skildrar. Det breda perspektivet åskådliggör fint Martina von Schwerins tillvaro. Elam stannar upp och belyser företeelser som soffans intåg i möblemanget, synen på utomäktenskapliga förbindelser och skolundervisning (eller snarare bristen på skolundervisning) bland barn i det begynnande 1800-talets högre ståndsmiljöer. Sådana ofta återkommande kultur- och mentalitetshistoriska fördjupningar ger liv åt framställningen på ett mycket förtjänstfullt sätt.

Elams bok är alltså på många sätt nöjsam att läsa. Men det som är bokens styrka, flyhäntheten i framställningen och det lättsamt pedagogiska, kan också bli till en svaghet. De mer djupgående analyserna får då och då stryka på foten för elegansen. Och den som tack vare boken börjar intressera sig för det begynnande 1800-talets kultur-, litteratur-, mentalitets- och bokhistoria, får svårt att med bokens hjälp hitta vägar för att förkovra sig inom dessa områden.

Elam menar att Martina von Schwerin inkarnerar en ny typ av läsare som tillägnar sig ett litterärt verk på ett mer personligt och känslomässigt sätt. Martina von Schwerin påstås under sin tid vara unik som läsare, ty hon läste på ett mer modernt sätt, även om hon inte var en fullfjädrad modern läsare som är ”hänvisad till en passiv roll som konsument på en marknad” (s. 238). von Schwerin var inte passiv utan såg läsandet som en aktiv och medskapande handling; hon diskuterade och kritiserade det lästa, också med dess författare. Detta gör att hon som läsare åtminstone delvis kan sägas ha levt kvar i en äldre tid. Elam tillägger att von Schwerin ”tidigare än andra kvinnor [vägade] vara ensam med sin bok” och läste tyst och bara för sin egen skull (s. 239). Belägg för detta finner Elam i von Schwerins brevväxling. Det är dock svårt att övertygas om att von Schwerin var så ensam om